

Papp Klára–ifj. Barta János

A Rákóczi-szabadságharc és a hazai nemzetiségek

The Rákóczi War of Independence and Nationalities in Hungary

The Rákóczi War of Independence succeeded in pursuing most of the nationalities (with the exception of the Southern Slavs) living in Hungary to join this cause since they had the same burdens to suffer as the Hungarian population. Separation and the series of conflicts based on national-ethnic differences is a phenomenon present since later times, the end of the 18th and the first part of the 19th century.

„Az egész világ tudja, hogy a magyar nemzetet a törvények négy rendre osztják. Mert a népet, minthogy visszaélt a keresztes hadjáratot hirdető bullával és fellázadt a nemesség ellen, még Ulászló idejében megfékelték, legyőzték és olyan szoros szolgaságba fogták s a nemesség olyan korlátlan jogot nyert jobbágyai fölött, hogy a törvények szerint a parasztnak nincs is más tulajdona, csak a lelke. A népnek egy része, mely szlávokból vagy ruszinokból áll, elég türelmesen viseli ezt a jármot, de a magyar jobbágyok annyira gyűlölik uraikat és az egész nemesi rendet, hogy még most is úgy látszik, mintha egyébre sem vágyódnának, mint megbosszulni elvesztett szabadságukat.”¹

Az *Emlékiratok* idézett két mondata Rákóczi azon ritka megjegyzései közé tartozik, amelyekben a száműzött fejedelem Magyarország lakosságának nemzetiségi eltéréseire utal. Tudjuk, felkeléséhez azok a magyar jobbágyok is nagy számban csatlakoztak, akiket az uraik elleni bosszúvágygal vádolt, szabadságharca így a magyar történelem legszélesebb társadalmi háttérrel rendelkező mozgalmává válhatott. Azt megelőzően, a 17. század – rendszerint az erdélyi fejedelmek által megindított és vezetésükkel lefolytatott – rendi-függetlenségi küzdelmei csak a társadalom kiváltságos rétegeit tudták mozgósítani, a jogsírtott jobbágy-parasztságot nem. Másfél évszázaddal Rákóczi felkelése után, 1848/49 forradalma és szabadságharca ez utóbbiakat is támogatásra bírta, nem tudta viszont a maga oldalára állítani a nemzetiségieket. Rákóczi szabadságharca viszont képes volt felébreszteni a haza nem magyar ajkú lakosainak rokonszenvét is, akiknek többsége fegyverrel támogatta azt. (Kivételt a délszlávok jelentettek.) A társadalmi összefogás tényét történetírásunk sem vonja kétségbe, bár ennek létrejötte – nem csupán a fejedelem által megnevezett okból, azaz a parasztnak uraik iránt érzett gyűlölete miatt – nem volt minden zökkenőtől mentes. Tudjuk, Rákóczi nem parasztfelkelés élére akart állni. Lengyelországi emigrációjában fogadott, pénzért harcoló katonaság alkalmazására (zsoldjára) kért segítyt XIV. Lajos francia királytól. Hazatérése után őt is meglepte a parasztság tömeges csatlakozása mozgalmához, első reagálása szerint inkább csalódást okozva számára, mint elégedettséget. Az első csatlakozókról mind *Vallomásaiban*, mind az *Emlékiratokban* nyilatkozott. Az utóbbi szavai szerint: „Ötszáz ember helyett alig volt kétszáz gyalogos, rossz parasztpuskákkal felszerelve, velük ötven lovas...”² A fejedelem nem bízott a kato-

¹ II. Rákóczi Ferenc *Emlékiratai*. Bp., 1948. 63.

² II. Rákóczi Ferenc: *Fejezetek a Vallomásából*. Bukarest, 1977. 223. – *Emlékiratok*

nai fegyelmet nem ismerő parasztsapatok harci értékében, ugyanakkor attól félt – mozgalmának első hetei ezt meg is erősítették –, hogy a parasztság részvétele, urak elleni gyűlölete meg fogja akadályozni a nemesség csatlakozását.

Hadseregének gyors felduzzadása mégis kedvező következménnyel járt. Az egykori végváriak, kiváltságolt katonarétegek, a török elleni háborúban sikerrel alkalmazott könnyűlovasok tömegesen álltak Rákóczi zászlaja alá. Ezzel sikerült meggyőznie XIV. Lajost a mozgalom komolyságáról, s megteremtenie azt a bizonyítékot, amelyet a francia király igényelt a további támogatáshoz. Sőt, a létszám gyors növekedése következtében Rákóczi azzal is tudott érvélni, hogy kevesebb idegen katonát kell felfogadnia, aminek következtében kevesebb segélyre lesz szüksége. Első katonai sikerei pedig a nemesség óvatosságát is leszerelték. Északkelet Magyarország megyéi szinte szervezett formában csatlakoztak mozgalmához.

A széles társadalmi támogatottság ellenére a Rákóczi-szabadságharc katonai és politikai szervezeteiben (intézményeiben) a kor feudális szemlélete érvényesült. A csatlakozók a rendi-hierarchikus társadalomban és államszervezetben elfoglalt helyüknek megfelelő pozícióra számíthattak a mozgalomban is. Rákóczi tábornokai és főhivatalnokai az arisztokrácia tagjai közül kerültek ki, a nem nemesi származásúak legfeljebb alacsonyabb tisztségekbe jutottak. Esterházy Antal gróf, császári alezredes csatlakozását a mozgalomhoz Rákóczi így kommentálta: „Származása miatt tábornokká tettem.” Csatlakozása után néhány nappal tábornok lett Károlyi Sándor is, aki azt a parancsot kapta, hogy „vezérelje a jászokat és a kunokat”, habár „még nem szolgált”. Rákóczi úgy vélte, hogy a parasztkatonaság felett kizárólag a nemesi tekintély tud parancsolni, ezért kellene a tisztí állásokba nemesek. Szándékát erősíthette, hogy a nemesi vezetésnek az adott pillanatban alig volt alternatívája, mindenekelőtt a nemesek rendelkeztek kellő katonai és hivatali tapasztalattal. A parasztságnak, de többnyire a városi polgárságnak sem nyílt alkalma arra, hogy a hivatalvállaláshoz vagy a hadviseléshez szükséges ismereteket elsajátítsa. Erősen hatottak a társadalmi előítéletek is. A nemesi csatlakozók el is várták a társadalmi állásuknak megfelelő pozíciót, a vezető szerepet. Maga Rákóczi – bár írásaiban erősen hangoztatta, hogy mozgalmát a sanyargatott nép érdekében indította – mindig erősen hangsúlyozta nemesi kötődését. Az őt Lengyelországban felkereső egyik követ – bizonyos Majos János – esetében is szükségesnek tartotta megjegyezni, hogy „bátor, de szegény nemesember volt”.³

Akár Rákóczi feljegyzéseiben, akár az utókor történeti feldolgozásaiban a résztvevők társadalmi állásánál sokkal kevesebb szó esik nemzetiségi hovatartozásukról. A fejedelem, aki fontosnak tartotta kiemelni, ha mozgalmához nemesek csatlakoztak, többnyire megjegyzés nélkül hagyta a szereplők nemzetiségét. Elkülönítésüket más korabeli források is általában csak akkor tartották szükségesnek, ha a szabadságharcral szembe fordulókról kellett szólni. Így jutottak a forrásokban kiemelkedő szerephez a rácok. Azok etnikai hovatartozása, akik csatlakoztak Rákócziékhoz, rendszerint homályban maradt. Okát elsősorban abban láthatjuk, hogy a kor szemléletében még feltétel nélkül érvényesült a feudális nemzetfelfogás, amely a nemzetet azonosította a nemességgel, Hungarusként tekintve minden tagját, függetlenül etnikumától, anyanyelvétől. A török kiűzését követően a magyarországi nemesség zöme valóban magyar volt. (Kivételt a horvátországi nemességen kell látnunk.) Az ország lakosságának összetételét azonban a másfél évszázados meg-

³ Igaz, *Emlékirataiban* néhány lappal utóbb kiderül, hogy Majos János mégsem nyerte meg Rákóczi tetszését, mert „nemességének előjogán akarta őket [a parasztokat] vezényelni, de részegeskedő, pimasz és összeférhetetlen fiatalember volt s ezért nem alkalmas erre a tisztségre”. Uo. 33.

osztottság, a török hódítás, a nagyobb háborúk, de a békeidőkben sem szűnő portyázások, rabszedések megváltoztatták, mégpedig a magyarság kárára. A peremvidékek hegyei között élő nemzetiségeket ugyanis közvetlenül nem érintette az oszmán hódítás, településeik könnyebben tudták átvészelni a háborús kártevéseket is. A 18. század elején Magyarország kb. 4 milliónyi lakosságának mindössze fele lehetett magyar. E lakosság pontos nemzetiségi megoszlására nincs közvetlen adatunk.⁴ Jobban ismerjük gazdasági tevékenységüket és társadalmi összetételüket.

A hazai nemzetiségek jelentős része a magyarsághoz hasonló gazdasági tevékenységet folytatott, ami csökkentette a konfliktusok lehetőségét. A szlovákok és a ruszinok többsége földműves volt, a hegyvidékek sovány talajainak szerény jövedelmét a lakóhelyüket övező erdők kihasználásával igyekeztek növelni. A románok elsősorban juhot és kecskét tartottak, amit télen a folyóvölgyekben legeltettek, nyáron viszont a hegyi legelőkre hajtottak fel. A környékbeliekkel konfliktust egyedül a szerbek nagyállat (szarvasmarha, ló) tartásának félnomád jellege okozott, mivel a gazdálkodásnak ez a formája meglehetősen nagy kiterjedésű legelőt igényelt, ami sokfelé ütközött a szomszédok szükségleteivel. A hazai németiség (az erdélyi és felvidéki szászok) jelentős része városlakó iparos volt, a többi nemzetiség közül elsősorban a szlovákok közt találunk városiakat. A hazai nemzetiségek többsége olyan, ún. csonka társadalomban élt, amelynek nem volt feudális jellegű uralkodó osztálya, nem alakult ki világi értelmiségük sem, szellemi-társadalmi vezetésüket papjaik vállalták fel. Ez elsősorban a görögkeleti (ortodox) vallású szerbeket és románokat, továbbá a görög katolikus ruszinokat és románokat jellemezte. A vallási azonosság ugyan csak közvetve kapcsolódott az etnikai identitástudathoz, mégis erős hatást gyakorolhatott az adott népesség összetartozására. (Ez segítette elő a hazai szerbség és bizonyos fókig a románok azonosság-tudatának kialakulását.) A viszonylag erősen polgárosult és többségében evangélikus (lutheránus) németiséget területi szórtsága akadályozta meg abban, hogy egységes öntudata alakuljon ki. A szlovákok vallásilag erősen megosztottak voltak (70%-ban katolikusok, 30%-ban evangélikusok), nyelvjárásaik is elkülönítették őket, magukat differenciálatlanul szlávoknak nevezték (ebből alakult ki a szlovák elnevezés), azonosságtudatról esetükben sem igen lehetne beszélni. A társadalmi (földesúr–jobbágy) ellentétek még nem csaptak át nemzetiségi ellentétekbe. A nemzetiségek gazdasági tevékenységének eltérése, vallásuk különbözősége miatt a Habsburg-abszolutizmus nem egyforma súllyal nehezedett rájuk. Ennek ellenére közvetlenül a török kiűzését követően hazánkban még nem találunk olyan mozgalmat, amely etnikai alapon szerveződött volna.

Rákóczi és vezértársai méltán elvárhatták, hogy mozgalmukhoz a haza bármilyen ajkú lakosai csatlakoznak, s ennek külön említését sem tartották fontosnak. A *Vallomásokban* mégis találunk néhány, inkább véletlenszerű utalást a résztvevők nemzetiségére, nem is mindig közvetlen formában, hanem közvetve, a vallási hovatartozás megnevezésével.

⁴ A 18. század eleji népességi viszonyok megállapítására az 1715/20-i összeírások alapján a 20. század elején Acsády Ignác tett kísérletet. Ő az összlakosság számát még csak 2,5 millió főre becsülte. Véleménye szerint a magyarság ennek 45%-át adta. A legnagyobb számú hazai nemzetiség, a románok 19%-ot, a szlovákok 15%-ot, a németek 13%-ot, a délszlávok 4%-ot, a ruszinok 3%-ot tettek volna ki. Az újabb kutatások kiderítették, hogy az Acsády által vizsgált összeírásokból jelentős számú népesség maradt ki, különösen az országnak a török által kevésbé sújtott központi (ekkor még magyarlakta) területein. Ezért feltételezhetjük, hogy a magyarok aránya elérte az 50%-ot. Dávid Zoltán: Az 1715–20. évi összeírás. In: Kovacsics József szerk.: *A történeti statisztika forrásai*. Bp. 1957. 158–159.

Tudjuk, hogy a fejedelem családi birtokainak zöme (a munkácsi uradalom, vagy ahogy időnként maga nevezte, a munkácsi hercegség) Északkelet-Magyarország azon részére esett, ahol a lakosság zöme görög katolikus (a kor megnevezésével orosz) vallású ruszin volt. A Thököly-korszak hadjáratai, Munkács három éves császári ostroma súlyos terheket rakott az itt lakók vállára, akik így egyöntetűen a fejedelem mellé álltak. Minden biznnyal közülük kerültek ki a Rákóczit 1703 áprilisában Lengyelországban felkereső első parasztkövetek, mivel a merénylettől féltő, rejtőzködését és magyar voltát is leplezni akaró száműzött „lengyel öltözetet viselő és nyelvükkel ismerős” lovászt küldte szándékaik kipuhatolására. A lovász a lengyel és a ruszin nyelv hasonlóságát kihasználva ereszkedett szóba a küldöttekkel. Ruszinok voltak a fejedelem első követői, parasztkatonái is, akik táborába érkezve „amikor messziről megláttak engem, letérdeltek és orosz módra keresztet vetettek”.⁵ Nem sokkal később – még mindig 1703 nyarán –, Rákóczi munkácsi tartózkodása idején az a hamis hír terjedt el, hogy a fejedelmet megölték. A parasztkatonák ekkor „a ruszinok szokása szerint hangos kiáltással sopánkodtak, úgyhogy visszhangzottak tőlük a hegyek és völgyek”.⁶ Tudjuk, hogy a szabadságharc súlypontja hamarosan az ország belsejébe tevődött át. Az *Emlékiratok* ezt meglehetősen szubjektív tényezővel magyarázza: „nem időzhettem tovább a hegyek között. A magyar katonaság szelleme ugyanis olyan, hogy az Alföld lakosai borzadnak a hegyekben való tartózkodástól.” A helyválttatás, a magyarok tömeges csatlakozása háttérbe szorította a ruszinok szerepét, akik majd a szabadságharc végóráiban jutottak ismét nagyobb jelentőséghez. Rákóczi 1711 januárjában, Bercsényi ungvári vára állapotának felmérését elrendelve próbálta ismét fegyverbe szólítani hű jobbágyságát.⁷ Elrendelte, hogy megbízottja „Főlséges Urunk ő Főlsége kegyelmes dispositiójából... elmegyjen az ungvári és homonnai Krajnákra. Legelsőbben az ungvári Krajnán az oroszországnak az elejekben adja ő Főlsége kegyelmes parancsolatját, hogy kiki azok közül a puskásokból sereget gyűjtve, kegyelmed rendelkezésétől függjön. Mely meglévén, mindazokat Kegyelmed conscribálván, az fegyverfogásra édesítse, az Fő-Commandáns orderétől függjön, az megirt két Krajnt az lézengő és tolvaj katonáktól oltalmazza, és ha a várat az ellenség megszállná: annak tehetsége szerint ártani igyekezzék, az várbeliekkel a correspondentiát el ne múlassa.” A harci kedv növelése érdekében a megbízott megígérheti a puskásoknak, hogy „valameddig fegyverben léznek, semminemű jobbági obligációval nem fognak tartozni, kivált, ha in effectu is hazafiságot és kötelességeket megmutatják.”⁸

A fejedelem általában nem csaldótt a ruszinokkal szemben támasztott várakozásaiban. Sikerét részben annak köszönhetette, hogy öröklött birtokának jobbágysai megingatha-

⁵ A megjegyzés a római katolikusok balról jobbra való keresztvetésével ellentétes irányú, jobbról balra irányuló keresztvetésre utal.

⁶ II. Rákóczi Ferenc *Emlékiratai* 38.

⁷ *Archivum Rákóczianum*. II. Rákóczi Ferenc levéltára. Székési gróf Bercsényi Miklós főhadvezér és fejedelmi helytartó leveleskönyvei s más, emlékezetre méltó iratai 1705–1711 VIII. Közli: Thaly Kálmán, Bp. 1882. 410. – A megbízást Bezegh Imre udvari kapitány kapta, aki január 11-én – családja védelmére hivatkozva – maga helyett Szent-Iványi János brigadéroszt küldte a feladatra. „Az oroszországnak az elei” [vezetői] a levél szerint a következők voltak: Szopkó Vaszió, Pásztéliek, Olexa Marczin, Kohlanics, a bukóczi pap, Nitkulicze, Hlivko, Moysze, Penyák Fedor, Dobe, Hancsarik, Dolhányi Hriczo, Szcetckó „és a többi ezekhez hasonló”. E nevek egyértelműen ruszin nemzetiségű vezetőket jelöltek.

⁸ Uo. 408–409.

tatlan tisztelettel tekintettek földesurukra, részben azonban bizonyára annak, hogy a római katolikus Rákóczi nem akarta elvágni összeköttetésüket a görögkeleti (pravoszláv) egyházzal. A Kárpát-medencében lakó eredetileg ugyancsak görögkeleti ruszinokat (akit szottak kárpát-ukránoknak is nevezni) 1692-ben I. Lipót kormányának sikerült a római katolikusokkal való unióba bevonnia. (Az így létrejött új egyházat nevezik görög katolikusnak.) Papjaik a római katolikus papokkal egyenlő elbánásban részesültek, vallási vezetőjük, a munkácsi „püspök”, az egri püspök ellenőrzése alá került.⁹ A püspöki szék betöltése fontos politikai lépésnek számított, ami a Rákóczi-szabadságharc idején nyílt konfliktushoz vezetett. A pápa Vinniczki nevű püspököt jelölte az egyházmegye élére, ami ellenkezett mind Bécs uralkodói érdekeivel, mind Rákóczi kegyúri jogaival. Az udvarban a jezsuiták pártfoglaltját, bizonyos Hodermarszkit akarták püspöknek megtenni, míg a fejedelem Kaminski Petróniust támogatta.¹⁰ Rákóczi népszerűségét növelte, hogy míg a Habsburgok a püspökszentelést az esztergomi érsek jogának tartották, addig ő azt a kijevi metropolitának engedte át.¹¹ Az udvar megpróbálkozott azzal is, hogy a ruszinokat szembe fordítsa a fejedelemmel. A Haditanács ülésén Bécs püspökjelöltje azt a feladatot kapta, hogy a ruszinokat lázítsa Rákóczi ellen, s hirdesse ki, ha a nép fegyvert fog a fejedelem ellen, olyan szabadságot kap, mint a rác határőrök.¹² A ruszinokat azonban ez sem tudta eltéríteni földesúr-fejedelmüktől, akit mozgalma kirobbanásakor szeretetük és féltésük ezer jelével árasztottak el, majd felkelése végéig kitarottak mellette.

A ruszinoknál kevesebb szó esik Rákóczi emlékezéseiben a szlovákokról. Pedig a felvidéki hadműveletek során a kurucok óhatatlanul szlovákok által lakott területre értek, ahol a lakosság közül ugyancsak sokan csatlakoztak a mozgalomhoz. A szlovákságot a török hódoltság kevésbé viselte meg, mint az Alföld magyar népét, a Lipót-féle abszolutizmus, a bujdosó mozgalom letörésére indított kegyetlen hadjáratok azonban mindkét népet az udvar ellenségévé tették. Közel negyedszázaddal ezelőtt a hazai szlovákság történetének kiváló ismerője, Käfer István úgy fogalmazott, hogy „A Rákóczi felkelés nemzetiségi képe lényegében magyar–szlovák vonatkozásban a legegységesebb.”¹³ A szlovákok csatlakozásáról biztosította a fejedelmet 1704 szeptemberében írt híradásában Bercsényi Miklós: „csak az szent-kereszt, zsarnóczai, mellyik tótságban, magokban zendülvén 4000 gyütt vala mellém, Lévához szaladtomban, már Kis-Tapolcsánhoz érkeztek vala.”¹⁴ December 9-én pedig azt javasolta Rákóczinak, hogy „az tót vármegyéknek parancsoljon Nagyságod: kitelik ezer hajdú jó, Árva, Túrócz, Liptóbúl”.¹⁵ A szlovákok, ezúttal városi polgárok csatlakozását igazolja az 1704. november 2-án Rákóczi hűségére áttért kassai

⁹ Arató Endre: *A feudális nemzetiségtől a polgári nemzetig*. Bp. 1975. 123.

¹⁰ Esze Tamás: Rákóczi valláspolitikája. In: Benda Kálmán szerk.: *Európa és a Rákóczi-szabadságharc*. Bp. 1980. 289.

¹¹ Tofik Iszlamo: Társadalmi és nemzetiségi kérdések a szabadságharcban. In: Benda: i. m. 152.

¹² Esze Tamás: i. m. 289.

¹³ Käfer István: Magyarország nem-magyar népeinek részvétele a szabadságharcban. In: Benda: i. m. 213.

¹⁴ *Archivum Rákóczianum*. II. Rákóczi Ferenc levéltára. Székési gróf Bercsényi Miklós főhadvezér és fejedelmi helytartó levelei Rákóczi fejedelemhez 1704–1712. IV. első kötet. 1704–1705. Közli: Thaly Kálmán, Bp. 1875. 132. – A tót elnevezés a szlovákokra akkor még nem kapott pejoratív kicsengést.

¹⁵ Uo. IV. 210.

polgárok névsora, amelyben jó néhány szlovák és német nevet is találhatunk.¹⁶ Számos szlovák hangzású névvel találkozhatunk a kuruc katonaság további dokumentumai, a parancsok, rendeletek lapjain. Bercsényi például 1709. június 15-én, Kassáról Babócsay Ferenc brigadérosnak írt levelében, engedélyezte Luzsénszky Sándor regementjéből bizonyos „Malesznik Márton compániás-kapitánynak”, hogy 20-30 katonával – akik azt a vidéket jól ismerik – keljen át a Vágon és ott „hasznos hazaszolgálatot tehesen”. Később egy másik levélben Luzsénszky és kapitánytársai Vágon való átkeléséről tudósít, úgy azonban, hogy egy újabb „orderében fel kell tenni: templomok, papok, malmok és efféle dolgoknak károsításától abstineáljanak [tartózkodjanak].”¹⁷ 1709. június 22-én Bercsényi Andrásy Pál generálist szólította fel, hogy engedje szabadon egy bizonyos „Koretinszky póstamesternek legényét”.¹⁸ Tudjuk, hogy a szlovák Daniel Krman, a szlávok eredetét kutató evangélikus főesperes lelkesítő beszédet mondott a kuruc zászlók egy részének felszentelésekor, s őt küldte Rákóczi követként XII. Károly svéd király udvarába. Mindemellett Krman a Hungarus patriotizmus képviselője volt.¹⁹

A szlovákság részvétele a szabadságharcban mégsem bizonyult annyira egyértelműnek, mint a ruszinoké. Részben szlovák (részben német) bányászok voltak a szenvedő alanyai annak a sortűznek, amely 1707-ben a selmeci bányászok elégedetlenkedését letörte.²⁰ A bányászok a szabadságharc idején a Felvidéken többfelé indítottak harcot bériük megemeléséért (ezek a mozgalmak szervesen kapcsolódnak a korábbi hasonló kezdeményezésekhez). Célkitűzéseik utóbb azzal bővültek, hogy az 1704 tavaszától bevezetett (feliratáról libertasnak nevezett) rézpénz helyett fizetésüket továbbra is ezüst („fejér”) pénzben kapják. A rézpénzt ugyanis a kereskedelmi forgalomban egyre nehezebben akarták elfogadni, vásárlóértéke így jóval elmaradt névértéke mögött. Néhány helyi jellegű (Gömör, Abauj és Szepes megyei, valamint szomolnoki) megmozdulás után 1706 novemberében a selmecbányai bányászok magához Rákóczihoz indítottak követtséget. A fejedelem Johann Gottfried Hellenbach bányakamarai adminisztrátorhoz irányította őket, aki elutasította kérésüket. 1707 március 17-én a visszafojtott elégedetlenség nyílt mozgalomban tört ki. A bányászok beszüntették a munkát, az ellenük vezényelt hajdúkat kődobálással megfutamították (az adminisztrátor fejét betörték), amivel átmeneti engedményeket értek el. 1707 szeptemberének végén azonban többfelé is újra munkabeszüntetéshez kellett folyamodniuk. A selmeci bányászok száz tagú küldöttségét a gyanakvó bányavezetés ezúttal nem engedte Rákóczihoz vonulni, a helyi tárgyalások pedig eredménytelenül zárultak. A bányavezetés így október 3-án katonai sortűzzel verte vissza a Széklánára vonult

¹⁶ A névsort Bánkúti Imre közli. *A Rákóczi-szabadságharc történetének dokumentumai 1703–1704*. Gyűjtötte, összeállította, a bevezetést írta: Bánkúti Imre, Miskolc, 1989. 145–152. A szenátorok között szereplő Cristophorus Menzell minden bizonnyal német, míg a főbíró: Gregorius Lukácsik neve szlovák nemzetiségre utal. A választott közösség tagjai között német nevek: Joannes Kikker, Joannes Holub, Leopoldus Hotter, Franciscus Grasz, Joannes Tréger, Paulus Roth, szlovákok: Fernandus Urbán, Joannes Zavatkai, Paulus Sztropkai, Georgius Pánkoviczky, Petrus Dvornikovics.

¹⁷ *Archivum Rákóczianum* VIII. i. m. 64.

¹⁸ Uo. 77.

¹⁹ H. Balázs Éva–Makkai László szerk.: *Magyarország története* I/2. kötet. 1526–1790. Bp. 1957. 468.; Käfer: i. m. 213.

²⁰ Részleteire ld. Heckenast Gusztáv: Az 1706–1708. évi bányászmozgalmakról. In: Köpeczi Béla–Hopp Lajos–R. Várkonyi Ágnes szerk.: *Rákóczi-tanulmányok*. Bp. 1980. 79–85.

bányászokat, akik közül 11-en holtan, sokan sebesülten maradtak a helyszínen. A konfliktus azzal zárult, hogy a bányászok új hűségüket tehettek, ennek nyelve részben német, részben vend (szlovák) volt, utalva a résztvevők nemzetiségére. A kuruc vezetőket megdöbbsentette a sortűz, a katonaság és a bányavezetés igyekezett egymásra hárítani a felelősséget. Még a szociálisan nem különösebben érzékeny Bercsényi is úgy nyilatkozott, hogy „az bányákon nem az érczet, hanem az embereket vagdalják”. Amikor 1708 márciusában a szomolnoki bányászok léptek fel panasszal, Rákóczi azt kivizsgáltatta, s elrendelte, hogy a panaszosok fizetésüket ezüstpénzben kapják.

A selmecebányai bányászokat sújtó sortűz következményei az utókor ítéletét is meghatározni látszanak. Míg a szlovák parasztság zöme lelkesen csatlakozott a szabadságharc-hoz, utódaik népdalokkal áptolták a kuruc hagyományokat, addig a szlovák bányászok áldozata ürügyül szolgál a szlovák történetírásnak, hogy az egész mozgalommal szembehelelyezkedjen. A szlovák történészek többsége arra az álláspontra helyezkedik, hogy a fejedelem elsősorban a magyar nemesség előjogainak megvédéséért fogott fegyvert, mozgalmából „kizárták a magyar, a szlovák, az ukrán és a román nép tömegeit”. Nem jutott el Rákóczi a felvidéki városokat sújtó nemesi kiváltságok korlátozásáig sem. Mozgalma így nemcsak a harcokkal járó szenvedést, de kettős elnyomást is hozott a szlovák népek.²¹

A románság részvétele a Rákóczi szabadságharcban nem egészen egyértelmű. Erdély társadalmá a 17–18. század fordulóján önmagában véve is rendkívül megosztott és feszültségekkel terhes volt. A hagyományos földesúr–jobbágyi ellentétet a székely közösségek bomlása, belső ellentétei, továbbá a szászág különállási kísérletei növelték. Az önállóság másfél évszázada után Erdély lakosai nem vették szívesen a Habsburg-birodalomba való betagozódás tényét és következményeit, különösen azért, mivel Bécsben nem mutattak hajlandóságot az erdélyieknek az 1690-i Lipót-féle oklevélben (Diploma Leopoldinum) ígért kedvezmények betartására. (Korlátozták az erdélyi kormányzervek működését, nem vették figyelembe a régi törvényeket, jelentősen túllépték a korábban megállapított adókat. Nem engedték trónra lépni II. Apafi Mihályt sem, bár ennek ígérete meglehetősen homályosan szerepelt a diplomában.) A fejedelemségben megerősödött a transzilvanizmus (az önálló erdélyiség gondolata), amelynek a szabadságharc idején hívévé szegődtek mind Rákóczi követői, mind ellenfelei.²² Nem volt különösebben jó hangzása a Rákóczi névnek sem, hiszen még divatos volt a mondás: „Elvitte pénzünket a Patak”, arra utalva, hogy I. Rákóczi György a fejedelemségből származó jövedelem jelentős részét Sárospatakon tartózkodó feleségének, Lorántffy Zsuzsannának küldte el. Nem lehetett feledni a II. Rákóczi György konoksága miatt Erdélyt 1658–1662-ben ért török és tatár dúlás következményeit sem. Bár az erdélyi országgyűlés az unokát 1704-ben fejedelemmé választotta, s 1707-ben be is iktatta, fejedelemségét olyan feltételekhez kötötték, amelyeket Rákóczi nem fogadhatott el. Az uralkodó és a rendek között megindult huzavona végül azért nem mérgesedett el, mivel a fejedelem Erdélyben ténylegesen nem uralkodott.

A románságot a Rákóczi-szabadságharc – a magyarsághoz hasonlóan – megosztotta. A megosztottság egyik alapja a románok vallási szétválása volt. A görögkeleti egyház 1697-i zsinátán Theophilus gyulafehérvári püspök elfogadta a katolikusokkal való vallási uniót. Az udvar 1699-i diplomája (I. Lipót kormányzata nem fukarkodott a különféle kiváltságlevelék kiadásával, amelyeket rendszerint Diploma Leopoldinumnak nevezünk.) az áttérő papokat

²¹ Vö. Käfer István említett tanulmányával.

²² Az erdélyi viszonyokra ld. Trócsányi Zsolt: II. Rákóczi Ferenc erdélyi kormányzata. In: Kőpeczi–Hopp–Várkonyi: i. m. 113–122.

felmentette a földesúri függéstől és az addig őket sújtó terhektől (dézsmá, robot), az 1701-i újabb kiváltságlevél a görög katolikus románokat gyakorlatilag negyedik nemzetté emelte volna. (Ezt az erdélyi országgyűlés nem fogadta el, így nem valósult meg.) A románság elvileg aszerint foglalt állást a szabadságharcral kapcsolatban, hogy elfogadta-e az uniót vagy sem. A görög katolikusok közül a többség csatlakozott Rákóczihoz, míg az ortodoxia mellett kitartók általában nem.²³ A csatlakozás szándékát erősíthette, hogy a rendek habozása miatt a mozgalom Erdélyben erősen szociális tartalmat kapott. Wesselényi István naplója szerint „egy német kapitány discourált volna úgy, hogy könnyű volna ezt a rebelliót lecsendesíteni, mert csak hirdetnék meg, a parasztság közt, hogy mind öljk meg a nemes embereket és soha többé jobbágyok nem lesznek, hanem csak valami kevés quantumot [mennyiséget, értsd: adót] adnak a császárnak, és mindjárt megcselekednék és leülnének”.²⁴ Ilyen ígéret híján sokan csatlakoztak a mozgalomhoz, többnyire azonban a társadalom legaljáról származó, fegyelmetlen, féktelen elemek. A Meszes hegységben szabadcsapatot vezénylő Pintea Gligor – Rákóczi szavai szerint – „meg akarta mutatni hozzám való hűségét és lejött Nagybánya városához, mely inkább arany- és ezüsbányának hírében, mint valódi kincsekben gazdag. A várost az én nevemben akarta meghódítani vagy pártomra téríteni. A lakosok megadták magukat és beengedték őt a tornyokkal védett falak közé, de amikor Pintye csapatai fosztogatni kezdtek, a lakosok összefogtak családjuk és tulajdonuk védelmére s megölték Pintyét és társait. A város azonban ezek után is elküldte hozzám követeit, hogy tettüket megokolják és nekem engedelmességet fogadjanak.”²⁵

Rákóczi pátensei (a brezáni és a vetési) hatására a sorsa jobbúlását váró parasztság Máramarostól a Székelyföldre tömegesen özönlött Rákóczi zászlai alá. A fejedelem fő erőinek távolmaradása és a helyi birtokosok elhatárolódása (sok esetben tényleges elzárkózása váraikba, városaikba) miatt azonban alakulataik kezdetben szinte önállóan tevékenykedtek. Egyes feltételezések szerint 1704 nyarán mégis mintegy húszezer felkelő állt szemben Rabutin generális kilencezer fős császári seregével. A vezetők között magyar és román nevéket egyaránt találunk.²⁶ A románok jelentős számú részvétele következtében egyes román történészek a Rákóczi-szabadságharc erdélyi frontját egyenesen román jellegűnek tartják. Ezt azonban végül a Rákóczi-támogató erdélyi kuruc had 1707-i összeírása cáfolja. Ebben ugyanis a katonák származási helyét is rögzítették. A reguláris seregben a román többségű Máramaros vagy Hunyad megyéből, továbbá Fogaras földről szolgáltak, annál többen magyarok a Partiumból, Belső-Szolnok, Kolozs és Doboka megyékből, valamint a Székelyföldről.²⁷ A kurucok átmeneti sikerei a nemességet is mozgósították, az újabb katonai kudarcok azonban ismét csak a legradi-

²³ Arató: i. m. 70.

²⁴ Wesselényi István: *Sanyarú világ. Napló* I. k. 1703–1705. Közzéteszi Magyarai András. Bukarest 1983. 271. – 1704. november 4-i bejegyzés.

²⁵ Rákóczi *Emlékiratai*. 47. – 1703-i bejegyzés.

²⁶ Magyarai András: Az erdélyi magyarok és románok együttműködése a szabadságharcban. In: Benda: i. m. 219. – A tanulmány a románok közül a hátszegi származású, Nagyváradon császári szolgálatban álló s innen a felkelők mellé álló Marcu Hategeanu, a szilágysági Csurulea (Csurulya) János, a Torda környékén ismert Balica Nichita, a maros-széki Negru Vasile, a Háromszéken tevékenykedő Bucur Cîmpeanu és a szilágysági eredetű Sudricean Stefan nevét említi.

²⁷ Demény Lajos: A Rákóczi szabadságharc erdélyi hadairól 1707-ben. In: Pál Judit-Rüsz Fogarasi Enikő szerk. *Magyarai András Emlékkönyv*. Kolozsvár 2002. 313. – Az összeírásra a Szászmedgyes melletti Harság váránál tartott hadi szemle alkalmával került sor. A fejedelemmel 5690 katona tartott, ennek nagyjából fele volt erdélyi, másik fele partiumi.

kálisabb csoportok tevékenységét segítették elő. A nemesség visszavonulása után 1707-től gyorsan szaporodtak a tolvajnak nevezett csoportok, a Brassó vidéki Columbán, a Mezőségen és Erdély más területein felbukkanó Balica és Fekete Vasil szegénylegényeiről a források úgy nyilatkoztak, hogy „kuruc nevezet alatt járnak”, társadalmi törekvéseiket azonban már nem kívánták méltányolni. 1708-ban a románok közül már csak az Arad és Borosjenő vidékéről Erdélybe került Dragul Farkas ezredes és Balica kapitány vezérletével működő egységekről tudunk, 1709-re pedig a mozgalom társadalmi bázisa teljesen kimerült.²⁸

A németiség állásfoglalásáról a szabadságharcban nehéz nyilatkozni. Erdély privilegizált szász közösségei kiváltságaik védelmében a 17. században is sokszor fordultak szembe saját fejedelmeikkel. Az önálló fejedelemség megszűnése után pedig körükben is erősen hatott a transzilvanizmus, ami óvatossá tette őket a Magyarországról kiinduló mozgalmakkal szemben. A felvidéki szászok inkább rokonszenvezett a magyarsággal, csatlakozásának is több jelét találhatjuk, mint a fentebbi kassai névsor tanúsíthatja. A Kárpát medence régebbi lakói közül viszont Rákóczi nem tudta maga mellé állítani a horvátokat. Az önállósággal rendelkező Horvátország bánja, Pálffy János gróf mindvégig a császári csapatok²⁹ egyik vezető alakja volt, a szabadságharc utolsó szakaszában főparancsnokuk, s ez döntően meghatározta politikai állásfoglalásukat. A horvátok távolmaradását az is magyarázza, hogy az egységesen római katolikus nemesség elégedetlen volt a fejedelem protestánsok iránt türelmes vallási politikájával.³⁰

A Rákóczi-szabadságharc nemzetiségi történetének neuralgikus pontját a rácok szerepe jelentette. Bár a mozgalomnak nem minden hazai nemzetiséget sikerült teljességében megnyerni, mégis különlegességnek számít, hogy a rácok mindvégig szembefordultak vele, s fellépésük tetemes kárt tudott okozni mind a felkelőknek, mind az otthon maradó lakosságoknak. Forrásaink – Rákóczi *Emlékiratait* is beleértve – telve vannak panasszal a rácok által okozott pusztítások miatt. Közismert a fejedelem megdöbbenése, mikor úgy nyilatkozott, hogy „a földből bújt-e ki ez a sok rác, annyi ezeret támasztott” Bécs ellenük.³¹ A megegyezésre törekvő kezdeményezések rendre kudarcba fulladtak, minduntalan újabb ellenségeskedés, kölcsönös rontás, annak megtorlása, bosszú követte őket. Mindez nem magyarázható kizárólag nemzetiségi szempontok szerint. A ráckérdés több volt, mint etnikai probléma, benne politikai, társadalmi és vallási tényezők is szerepet játszottak.

A 18. század elején rácnak a délszlávokat, közülük is elsősorban a görögkeleti (ortodox) szerbeket és a bosnyákokat nevezték. Nagyobb arányú beköltözésük a Kárpát-medencébe már a török alatt megkezdődött. Pásztorokadásuk a nagyobb mozgékonytságot és így nagyobb esélyt biztosított számukra a túlélésre, mint a magyar őslakosság földművelő életmódja. A Délvidéken (Temesköz, Bácska, Szerémség, Dél-Dunántúl) komoly számban váltották fel a többségében elpusztult, kisebb részben elmenekült magyar lakosságot. A pusztulás természetesen őket is sújtotta, ellene sűrű helyváltoztatással igyekez-

²⁸ Magyarai: i. m. 220.

²⁹ 1706 augusztusában Bottyán János a horvát bán vezetése alatt betörő horvát és rác csapatok ellen buzdította felkelésre a zalai nemeseket, minden 15 éven felüli férfit, „miképpen lehet, akár lovon, akár gyalog”, akikkel kiszorította az ellenséget Styriába. *Archivum Rákóczianum* X. Pótlékok s betűrendes név- és tárgymutató II. Rákóczi Ferenc levéltára első osztály I–IX. köteteihez. Szerk. Thaly Kálmán, Bp. 1889. 22.

³⁰ Arató: i. m. 11.

³¹ Wellmann Imre: A népesség sorsa a szabadságharc idején. In: Köpeczi–Hopp–Várkonyi: i. m. 38.

tek védekezni, beköltözésüket időnként visszavándorlás követte. Folyamatosságuk, helyhez kötöttségük, hagyományaik így nem vagy alig alakulhattak ki. Mivel katonailag is hasznosíthatók voltak, Bécs szívesen fogadta őket. A visszafoglaló háború idején beköltözésüket támogatták, privilégiumokat kaptak. A kiváltságok adományozásában nem kis szerepet játszott az sem, hogy az udvar a magyarok megfélemezésében is szerepet szánt nekik. 1690-ben – a császáriak balkáni megtorpanása és visszavonulása következtében – nagyobb csoportjuk érkezett Arsenije Črnojević (Csernojeviics) ipeki (peci) pátriárka vezetésével, amelynek létszámát korábban – a főpap saját állítását alapul véve – százezer főre tették, az újabb kutatások szerint azonban 20-30 ezer körül lehetett. I. Lipót 1690. augusztus 21-i kiváltságlevele, majd 1691. augusztus 20-i újabb privilégiuma lehetővé tette számukra, hogy zárt katonai és politikai egységben éljenek. Maguk választották vajdájukat és bíráikat, állami és egyházi adót nem fizettek, falvaik a katonai beszállásolás alól mentesültek. Az udvar a Balkánra való visszatelepítés reményében fogadta be őket, tőlük várva balkáni befolyásának, politikai hatalmának képviselőit. A felszabadító háború elhúzódása, a balkáni hódítások elvesztése miatt azonban Črnojević hívei Magyarországon maradtak.³² Kiváltságaik azonban érvényben maradtak, kiemelve őket nemcsak az adó- és járadékfizető lakosság tömegeiből, de a megyei közigazgatás köréből is. I. Lipót az Udvari Haditanács javaslatára már 1691 áprilisában saját zászló alatt, vice-despota irányításával engedélyezte a rác katonaság „tábori szolgálatra” szervezését.³³ Azt ugyan az Udvari Kamarának – finánciális okok miatt – sikerült megakadályoznia, hogy összefüggő területet hasítsanak ki számukra, 1701-ben azonban – az Udvari Haditanács kezdeményezésére – megkezdődött a szávai, dunai, tiszai és marosi határőrkerületek megszervezése, mindenütt szerb katonasággal, s ezeket – a magyar kormányzati szervek kikapcsolásával – közvetlenül a bécsi Haditanácsnak rendelték alá.³⁴ De a betelepülés határa nem ért véget a déli határvidéken. A szerbség pásztorkodó elemeinek települései a Dunántúlon a Balaton déli partjáig, a Duna–Tisza közén Bajáig, a Tiszántúlon a Marosig értek, kereskedő-iparos elemeik viszont jóval ezen a vonalon túl is hoztak létre településeket (Ráckeve, Szentendre, Várad-olaszi). Hiába kezdtek beilleszkedni a régebben megtelepedett elemek a hazai viszonyokba, az újonnan jöttek, akik nehezen szokták meg a letelepült életmódot, az alakulóban lévő földtulajdonviszonyok kötöttségeit. Nem akarták a jobbágysággal járó terheket vállalni, így nem csoda, ha megjelenésüknek a visszafoglalt területen birtokhoz jutott földesurak sem feltétlenül örültek. Az ország nádora, Esterházy Pál herceg, a Tolna megyei pusztaíra telepített magyaroknak adott „megszállító levelében” meghagyta: „a rácságot éppen ne legyen szabad nekik magok közé bevenni”.³⁵ Kiváltságaik ugyanakkor irritálták a magyar parasztságot, akik a mindennapok rác kihágásaival szemben sem kaptak védelmet.

A rác–magyar fegyveres konfliktusok már Rákóczi szabadságharca előtt megkezdődtek. Voltak összetűzések Thököly híveivel, az udvar rácokat küldött a hegyaljai felkelés elfojtására, s velük fenyegette meg az adófizetésben elmaradt közösségeket. Kecskemétnek olyan levelet küldtek, miszerint „a budai főgenerális... minden irgalom nélkül a szó-

³² Darkó Jenő: Lipót császár által a magyarországi szerbeknek adományozott kiváltságok háttere. In: *Végvár és társadalom a visszafoglaló háborúk korában (1686–1699)*. Eger, 1989. 190–195.

³³ Uo. 193–194.

³⁴ Benda Kálmán: Magyar–rác együttműködési törekvések a szabadságharc idején. In: Köpeczi–Hopp–Várkonyi: i. m. 142.

³⁵ Wellmann: i. m. 45.

fogadatlanokra ennyihány [egynéhány] ezer rácokat fog küldeni excutióra” [végrehajtásra]. A szlavóniai főhadbiztos olyan utasítást kapott, hogy a Dunántúl déli részét meg kell tisztítani a magyaroktól a rácok számára.³⁶

Az ország visszafoglalását követő bizonytalan helyzet, politikai feszültség következtében a rácok is találtak okot az elégedetlenségre. Újjonnan érkezett, nem a határ mellé telepedett csoportjaikat ugyanis az állam kivette a kedvezményezettek közül, s adófizetésre akarta kényszeríteni. Így volt némi esélye annak, hogy Rákóczinak, aki katonai értékük, valamint a konfliktusok leszerelése érdekében tartotta volna fontosnak szövetségüket, sikerül megnyernie őket. A Rákóczi levelét XIV. Lajoshoz vivő, öt eláruló Longueval kapitány már 1701-i vallomásában azt állította, hogy a főúr kapcsolatba lépett Črnojević pátriárkával, aki – állítólag – 40 000 katonát ajánlott a Bécs elleni felkelésre. Az állítás igazát nem sikerült bizonyítani (Rákóczi tagadta azt), a pátriárkát mindenesetre Bécsbe rendelték, s nem is engedték vissza híveikhez.³⁷ A Lengyelországba menekült fejedelem a franciáktól kért segély egyik indokaként azt hozta fel, hogy abból a rácok zsoldját szeretné fizetni. A szabadságharc kirobbanása után pedig, 1703. augusztus 9-én székelyhídi táborában felhívást bocsátott ki „ezen megnyomorodott magyar hazánkban lakozó vagy vitézkedő rác nemzetnek, minden tiszteinek, alattok való rácságnak és helyeknek minden lakosinak”, amelyben elrendeli, „valaki magyar hazánkban rác lakos... rác maga szabadságának örül, fogjon fegyvert, kötelezze édes hazánk szolgálatára magát”. Ennek fejében megígéri, „hogy fiurul-fiura, maradékról-maradékra oly szabadságban lesznek, hogy sehol senkinek semmi adót nem adnak, minden rác városok, amelyek most hazánk szabadsága mellett fegyvert fognak, valamint más hajdúvárosok oly szabadsággal fognak élni és egyedül csak fegyverekkel fogják hazájukat szolgálni”. Az igazsághoz hozzátartozik, hogy a felhívás fenyegetéssel zárul. Ha a rácok nem állnak a szabadságharc oldalára, akkor „minden könyörületesség nélkül öletjük, vágatjuk, sőt a gyermeket is kardra hányatjuk”. A kiáltványt megküldték az aradi határhozrend parancsnokának, Jovan Tököli-Popovićnak is.³⁸

A fejedelem kemény hangját igazolhatja, hogy mozgalma akkor már több rác–magyar konfliktuson volt túl. Alig robbant ki a szabadságharc, 1703 júliusában a Várad-olasziban állomásozó rác katonaság végigpusztította Bihar megye falvait, amire Rákóczi ellentámadással és a várad-olaszi rácok kardélre hányásával válaszolt.³⁹ A két nép összecsapása a szabadságharc folyamán ijesztő kegyetlenséggel folyt. A magukat megadókat, a foglyokat, a csatatéren maradt sebesülteket kölcsönösen felkoncolták, a másik nép településeit feldúlták, asszonyoknak, gyermekeknek sem kegyelmeztek. Rácok és kurucok között ezen a téren aligha lehetne különbséget tenni. De volt néhány dolog, amiben a rácok mégis túltettek a kurucokon. Vallási fanatizmusuktól tüzelve semmibe vették az egyházi menedékjogot, lemészárolták az oda menekülőket, vagy éppen rájuk gyújtották a templomot. A Délvidéken ejtett nem katona foglyaikat sem feltétlenül gyilkolták le, hanem sok esetben rabszolgaként a töröknek adták el őket. Gyakori volt az is, hogy a kurucok által szorongatott rác csapatok török területre menekültek. Nem csoda, ha *Emlékirataiban* a fejedelem a rácokat a magyarok „természetes ellenségének” nevezte. A rác dúlásoknak az alföldi, dél-dunántúli, de még a székelyföldi magyarság körében is nemzedékekre kiterjedő kedvezőtlen hagyománya támadt.⁴⁰

³⁶ Uo. 45.

³⁷ Benda: i. m. 143.

³⁸ Uo. 144–145.

³⁹ Uo. 144.

⁴⁰ Wellmann: i. m. 41–44.

Az állandó fenyegetettség miatt Rákóczi a szabadságharc idején többször is megpróbálkozott a rácokkal való békesség helyreállításával. Az egri vár 1704. áprilisi megadásakor a várvédő rác katonaság nemcsak szabad távozást kapott, hanem vagyonát is megtarthatta. A székelyhídi felhívást újabbak követték. 1704. decemberében Bottyán János tábornok írt levelet a rácokhoz, amelyben tudatta, hogy „Méltóságos Fejedelem Urunk, természet szerént véle származott kegyelmességéből, nemcsak az elpártolt Hazánk lakosinak és fiainak, hanem inkább az egész Dunán túl és innend levő rác nemzetnek, – valakik tudniillik ennek utánna hadaink ellen való fegyverkezéstől megszűnnek – az kiadott Pátenseiben gratiát hirdetni mindazoknak kegyelmessen méltóztatott... Kihez képest megírt rác nemzetnek adtam oly teljességes hatalmat: valakik jövőendőben szegény Hazánk dicsőségével és szabadságával élni akarnak, – elkezdett köz-igynek előbbmozdítása mellett fegyvert fogván és érdemes tiszteteket magok közül választván, mentül feleesebben Kegyelmes Urunk hűségére, rác hadainknak számát szaporítsák; mellyeknek mint más, Országunk s szegény Nemzetünk szabadsága mellett fáradozó vitézeinknek, hórul óra való fizetések fogyatkozás nélkül meg fog járnai, – az mely fizetés kezennél is készen vagyon. Az kik pediglen helységekben gazdálkodások után élni akarnak: jószágokban, házokban, városokban, falukban bízvást visszaszállhassanak és majorkodhassanak, – megengedetett.”⁴¹ Az ígéreték hitelét azonban a kölcsönös bizalmatlanság erősen megingatta. Hellenpront János ezereskapitány azt írta Károlyinak, hogy az ország pusztulásához vezet, ha „parolájokat és hiteket meg nem tartják,”⁴² mivel, amikor 1704. februárjában „a mely rácok meghódultak s protectionálisok volt; azokra eléb bátai, szeremelei, kalocsai, sárközi parasztság reámenvén, azokat levagdalták, kínozták, mindenebül kiforgatták; erre nézve ők is a magyarokon tromfot ütöttek.”

1705. márciusában a fejedelem Bottyán Jánost kérte arra, hogy újabb pátensét⁴³ juttassa el a rácokhoz. Ebben hangsúlyozta, hogy „minémű igazságos igyekezettel kívánjuk a magyar haza szabadságának helyreállításának munkájával együtt az egész rác nemzet szabadságának helyreállítását is” s ennek céljából a rácok „magok követjeiket három hét alatt ide Egerbe küldjék hozzánk”. Bottyánt a fejedelem azért bízta meg a kettős feladattal, hogy forduljon a rácok ellen, s közben próbáljon közvetíteni, mert a török elleni háborúk során többször is kapcsolatba került velük, s ezért a rácok „különösen félték” tőle.

Ezek a próbálkozások azonban végül szemmel látható eredmény nélkül zárultak. Régi kiváltságai megújítása fejében a rácok nem kívántak eltántorodni Bécs hűségétől. (Az új uralkodó, I. József 1706. szeptember 15-én erősített meg valamennyi korábbi kiváltságlevelet.) Erre ösztönözték papjaik is. A középkori szerb állam bukását követően a görögkeleti egyház maradt az a fórum, amely az államiságot helyettesítette, és a lakosság öntudatát ébren tartotta. A szerbek körében korábban teljes kudarcot vallottak az udvar vallási uniós kísérletei, amelyekkel azután a felszabadító háború bonyolult politikai összefonódásai során fel is hagytak. Rákóczi vallási türelme így nemhogy bátorította, hanem inkább elriasztotta őket. Újabb felhívásai kudarcra nyomán Rákóczi I. Péter orosz cár segítségével reménykedett a rácok megbékéltetése ügyében. A közvetítést David Corbea cári követ vetette fel 1707. májusában. Követutasításában az szerepelt, hogy „a cár öfelsége kész

⁴¹ *Archivum Rákócianum*. II. Rákóczi Ferenc levéltára. Bottyán János vezénylő tábornok levelezései s róla szóló más emlékezetre méltó iratok. 1685–1716. IX. Összegyűjtötte s az eredeti kéziratokból közli: Thaly Kálmán, Bp., 1883. 164–165.

⁴² *Rákóczi hadserege 1703–1711*. Válogatta és a bevezetőket írta Bánkúti Imre. Bp., 1976. 59.

⁴³ *Archivum Rákócianum*. IX. 171.

őket [a rácokat] a fejedelemmel megbékíteni, őket pártjára vonni, hogy ha tapasztalni fogja a fejedelem iránta mutatott barátságát”. A barátság jele ez esetben a lengyel korona elfogadása lett volna, amely az oroszok által támogatott II. Ágost király (Erős Ágost szász választófejedelem) lemondásával a svédbarát Leszczynski Szaniszló birtokába jutott. Rákóczi kapott az alkalmon, saját követének utasításában sürgette, hogy a cár indítsa el megbízottját a szerbekhez. Nedeczky Sándor követ úgy hallotta, hogy a cár „három-négy nap múlva expedíaltat [kiküld] Szlavónia–Magyarország felé három vagy négy itt a táborban lévő derék rácok közül való embert és kalugyert [ortodox papot, magát is talán Korbe Dávidot, noha még utunkban megbetegedvén, most is igen kornyadoz”. A cár kérésének megfelelően Rákóczi új kiáltványt készített a rácok számára, amelyben az elvesztett Szerbia helyett a Dráva–Száva közén ajánlott területi különállást és önálló kormányzást számukra. Corbea követ azonban meghalt, a cár pedig nem akarta a rácok felbátorításával felingerelni a bécsi udvart, a szerbkérdés így nem került be a Rákóczival 1707 szeptemberében Varsóban kötött megegyezés szövegébe. (A bécsi orosz követnek az udvarban még a megegyezés tényét is le kellett tagadnia.) Nem szerepelt a rácok megbékéltetése I. Péter következő követének, Jemeljan Ivanovics Ukrainevnek a feladatai között sem. Gyakorlatilag eredménytelenek maradtak azok a próbálkozások is, amelyek 1708-ban a havasalföldi vajdák közvetítő szerepét igyekezett volna felhasználni.⁴⁴

A szabadságharc rácokról szóló dokumentumainak nagyobb része így a rácok pusztításairól és ennek elhárításáról szól. A megegyezés kudarcát látva Rákócziban és vezértársaiban az a meggyőződés alakult ki, hogy a rácok nem saját akaratukat, hanem Bécs előírásait követik. Ezt tükrözi Bercsényi 1704. április 19-én, Nagyszombatban keltezett levele, amelyben – a rácokat kigúnyolva – azt írta a fejedelemnek: „Az rácznak most Haizter [Heister császári főparancsnok] nyakán van a feje; legyen ez így meg: hitemre, horvát uram sem vár az magyar krnára [itt: nem támad a magyar határvédékre], – de rác uram sem gospodál [itt: hatalmaskodik]; mert ezek akkor mozognak, mikor az német billetei.”⁴⁵ 1704 júniusában ugyancsak Bercsényi Majtényből küldött levelében felvetette azt az ötletet is, hogy a törökkel kellene fenyegettetni a horvátokat: „Az törököt nem kell vár alá, sem másövé bocsátani, hanem Slavóniának, és így onnan s Horvátország felül per consequens, nem kell armadánknak ollyasnak lenni.”⁴⁶ Június 20-án írott levelében még egyszer megismételte a felvetést: Bizzuk az törökre az rácot...⁴⁷

1705 elején Bercsényi Bottyán tábornok részére küldött utasítást. „Minthogy a Bácskaságon lévő rác az ellenünk való ellenségeskedéstől megszünvén, barátságossan lakik”, ezért arra kéri Bottyánt, „az rácságot tovább is az ellenkezéstül lecsendesítse, minden úttal-móddal, – ha szintén általjában nemzetestül mellettünk fegyvert nem fognak is: legalább csendességre telepedvén, ne ellenségeskedjenek. Azon igyekezzék minden úttal, hogy, ha másünnen nem is: az Bácskaságrúl s a tájárúl, az hol már egyezségben élnek velünk, valami rác hadat fogadhasson...” Felhívja figyelmét, hogy törekedjen arra: a csatlakozó rác hadaknak „fejrépénzül [ezüst pénzzel] fizethessen... Hogyha Mindszenty Far-

⁴⁴ Benda: i. m. 149–156.; Köpeczi Béla: *II. Rákóczi Ferenc külpolitikája*. Bp., 2002. 98.

⁴⁵ *Archivum Rákóczianum*. II. Rákóczi Ferenc levéltára. Székely gróf Bercsényi Miklós főhadvezér és fejedelmi helytartó levelei Rákóczi fejedelemhez 1704–1712 IV. első kötet. 1704–1705. Közli: Thaly Kálmán, Bp., 1875. 12–13.

⁴⁶ Uo. IV. 46.

⁴⁷ Uo. IV. 65. Két nappal később, június 22-én már óvta a fejedelmet a török követelése miatt, akik Szegedet akarták. Uo. 68.

kas magára akarná túl a Dunán is valamely rác had fogadását vállalni, nemcsak kapitányságra való levelet, de pénzt is köll adni neki, amint committálva van Bezegh Uramnak.”⁴⁸ Ugyancsak Bercsényi küldött 1705. szeptember 29-én, Guttánál lévő táborából utasítást Bottyánnak a Dunántúlon „való operációkra”. Úgy vélte, Csáky Mihály, Ebeczky István és Balogh Ádám hadaival menjen a „szombathelyi bizonyos rácok és horvátok fölkerésésére”, hogy azok „fölverésében munkálkodjanak”. A nem fegyverkező lakosokkal szemben más bánásmódot követelt meg: „Ezeket kívül mindenekelőtt hazája szeretetét maga előtt viselvén, az föld népét, – Magyarországon levő magyar, horvát és német lakosok között semmi kelembeztetést [megkülönböztetést] nem tévén, – idegesíteni, szomorítani és zaklatni absolute ne engedje, sütt azokat szelédítű, idesgetű pátensekkel magok nyelvén is édesgesse, minden úttal-móddal hadaikhoz szelédítse...”⁴⁹ A helyi hatóságok arra szólították fel, hogy az idegen hadak, különösen a gyorsan mozgó rác egységek mozgásáról pontos információkat küldjenek a kurucoknak.⁵⁰

A Rákóczi-szabadságharc végül nem a nemzetiségiek távolmaradása miatt bukott el. A magyarság erői nem bizonyultak elégségesnek ahhoz, hogy a Habsburg-haderő megnövekedett katonai erejével sikeresen küzdjenek meg. *A nemzetiségek többsége, akiket ugyanazok a terhek sújtottak, mint a magyarságot, ebben a harcban „ki ki édes hazája, nemzete mellett” vállalta a közösséget a magyarokkal.* A nemzetiségi kérdés, a valóságos és mondvacsinált ellentétek majd csak a 18. század második felében zavarták meg az eltérő népek együttélését, akkor születtek az egymás kirekesztésére alkalmas ideológiák is (román és szláv kontinuitás elmélete, Kálmán király és a horvátok szerződése stb.).

⁴⁸ Uo. IV. 327–328. Mindszenty a rácok kapitánya volt.

⁴⁹ *Archivum Rákócianum*. VIII. 10.

⁵⁰ Vö. Hajdú-Bihar Megyei Levéltár, Debrecen város protocolluma. IV. A. 1011/a 25. k. irataival.